

A *Melléknevek: grammatikai viszonyokon belüli árnyalatok* című unikumnak számító rész az ÉDES – KESERŰ és a FEHÉR – FEKETE melléknevek „szemantikai holdudvarát” vizsgálja állandó és változó jegyeivel generációs és kronológiai szempontból a válaszcikkek erősségére is kitérve. A FEHÉR – FEKETE melléknevek által mozgósított főneveket a szerző az inherens jegy, a prototípus tekintetében is rendszerezi. A Lengyel által vizsgált anyag ebben a tekintetben a magyar empirikus kutatásokban áttörést jelent. A mozgósított melléknevek pedig a pozitív, a negatív és a semleges tartományba tartozásuk alapján szolgálnak tanulságul. A FEHÉR pozitív tartományában például *tiszta, világos*, negatív tartományában a *hideg, színtelen* szavakat találjuk.

Lengyel nemcsak nyelvészeti szempontból méltó elemzéssel zárja tanulmánykötetét. Egyrészt a MAGYAR hívószóra adott igéket, mellékneveket, főneveket, illetve reáliákat (*Petőfi, Budapest*) rendszerezi, és értelmezi az általa vizsgált négy csoportban használatnyelvészeti szempontból. Másrészt a Himmusz *jókedv, magyar, kar, Isten, ellenség, véd, nyújt, küzd, bőség, áld/megáld* szavait fogja vallatóra. Az elemzések a pedagógiai, a szociálpszichológiai kutatások, valamint az anyanyelvi nevelés számára is inspirálók.

Határozott ívű gondolatmenet, szemléletesség, rendszerezettség és újszerűség: Lengyel Zsolt köteté egyaránt szól azoknak, akik a mentális lexikonnal kapcsolatos ismereteik rendezett elsajátítására törekednek, akik a kreatív meglátásokra érzékenyek, és akik saját kutatásaikat illetően inspirációra vágynak. A nyelvész könyvespolcán nélkülözhetetlen mű.

Rádi Éva

Gósy Mária (szerk.): Beszéd, adatbázis, kutatások. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2012. 276 lap

A beszéddel kapcsolatos kutatások és gyakorlati alkalmazások egyre inkább megkívánják a nagy mennyiségű hanganyagot tartalmazó beszédatadabázisok létrehozását. Korábban is voltak már különböző célokkal rögzített, eltérő nagyságú és feldolgozottságú adatbázisok a magyarban. A BEA, azaz a Beszélt nyelvi adatbázis különlegessége, hogy nemzetközi összehasonlításban is nagy mennyiségű felvétel tartalmaz, amelyeket azonos (akusztikai) körülmények között, ugyanazon protokoll mentén készítettek. A Gósy Mária által szerkesztett kötet az ezen az adatbázison végzett legfrissebb fonetikai, pszicholingvisztikai és beszédtechnológiai munkákból nyújt izelítőt 276 oldalban.

Az *Előszó* után az MTA Nyelvtudományi Intézet Fonetikai Osztálya munkatársainak és egyben a BEA fejlesztőinek (Gósy Mária, Gyarmathy Dorottya, Horváth Viktória, Gráci Zsuzsanna, Beke András, Neuberger Tilda, Nikléczy Péter) összefoglalóját találjuk az adatbázisról. Képet kapunk arról, hogy milyen körülmények között készült a 2007 őszén újjá induló BEA-t, amelyek ezáltal kiindulópontot jelentettek a tartalmi és más kritériumok kialakításához. A szerteágazó szaktudományos igényeknek eleget téve a BEA protokollja hat részből áll: mondatisméltés, narratíva, véleménykifejtés, tartalomösszegzés, társalgás és felolvasás. A fejezet részletesen ismerteti a hangrögzítések körülményeit és menetét, valamint a felvételek lejegyzési módozatait. A BEA fejlesztőinek távlati célja az adatbázisban található felvételek számának a jelenlegi kétszáznyolcvanról ötszázra történő növelése.

Az adatbázis a legkülönbözőbb kutatásokhoz biztosított beszédanyagot, a hangszalagműködéstől a beszédhangok képzésén és a prozódiai jellemzőkön át a megakadásjelenségekig vizsgálhatták a spontán beszédet. A kötet első felében a szoros értelemben vett fonetika területén végzett kutatások szerepelnek. Markó Alexandra a magyarban eddig kevés figyelmet kapott irreguláris zöngé (más néven glottalizáció) megjelenését hasonlította össze olvasott és spontán beszédben. Az irreguláris zöngé – amely a hangszalagok egy sajátos működésének a következménye – multifunkcionális jelenség. Kutatásából kiderül, hogy a glottalizáció beszélőfüggő, és nincs kapcsolata az életkorral. A szerző megállapítja, hogy a spontán beszédben többféle irreguláris zöngé található, mint a felolvasásban. A spontán beszédben elsősorban fiziológiai okok idézik elő a megjelenését, míg olvasásban feltételezhetően határjelölői funkciót tölt be. – Napjainkban zajló kiejtésbeli jelenséget vizsgál Gósy Mária kutatása a három alsóbb nyelvválású magánhangzó fonetikai elemzésével. A mindennapi kommunikációban nem feltétlenül észlelhető, hogy a nyelv vízszintes mozgása és a nyelvelmelkedés fokának módosulása következtében az alsó és a legalsó nyelvválások között

kisebb különbség adathozható, mint régebben, amelynek feltételezhető oka a beszélők artikulációs gazdaságosságra való törekvése. Az *á* formánsszerkezete azt igazolta, hogy ez a magánhangzónk napjainkban a női adatközlők ejtésében elől, míg a férfiaknál döntően a szájüreg közepén képződik. – A spontán beszédben előforduló felpattanó zárhangokat vizsgálta Grácsi Tekla Etelka elsősorban zöngésségi szempontból, szókezdő, szó belseji intervokális és szóvégi helyzetekben. A legtöbb esetben a zöngés mássalhangzónál a rövidebb teljes időtartam és záridőtartam, valamint a rövidebb zárfeloldás volt megfigyelhető a zöngétlenekhez képest. A fonetikai pozíciótól függ az adott zárhang zöngétlenedése; ez a jelenség szókezdő helyzetben ritkább, szóvégeken pedig a leggyakoribb. – Máty Katalin kutatása arra kereste a választ, hogy vajon a magyarban köthető-e a fókuszhoz speciális prozódiai paraméterek. Laboratóriumi körülmények között rögzített, kontrollált mondatot vizsgált, amelynek eredményeit spontán beszéden tesztelte. Az összevetésből kapott adatok ellentmondása alapján a szerző elképzelhetőnek tartja, hogy a magyarban nincs következetes prozódiai fókuszjelölés, azaz a közlés szempontjából fontos információkat nem prozódiai eszközökkel jelöljük. – Prozódiai vizsgálat Váradi Viola munkája is. Prozódiai frázisok (szünettől szünetig terjedő beszédszakasz) és intonációs (hanglejtés és hangsúlyozás szempontjából egy egységként tekinthető) frázisok összevetését végezte el felolvasásokban és spontán narratívákban a tagoltság, a szünetezés, az alapfrekvencia-szerkezet és a temporális szerkezet tekintetében. Eredményei alapján elmondható, hogy a kétféle frázis akusztikai fonetikai megvalósulása jellegzetes eltéréseket mutat mindkét beszédstílusban. – Korábban csak kevés adatközlővel vizsgálták az időkés és a fiatalok felolvasásában a zöngétlen felpattanó zárhangok zöngékezdesi időit. Bóna Judit nagyobb mintán végzett kutatásában szignifikáns különbséget talált az időkés és a fiatalok ejtésében. Mindezek háttérben valószínűleg az időkés lassabb artikulációs tempója, az időben változó fiziológiai beszédműködések és a fiatalokétól eltérő tüdőkapacitása állhat.

A pszicholingvisztikai témájú munkák sorát Horváth Viktória és Gyarmathy Dorottya kutatása nyitja. A szerzők a spontán beszédben előforduló téves kezdések vizsgálatát. Az önmonitorozásnak köszönhetően a közlés bármely ponton megállhat, és a beszélő javíthatja az elhangzotakat. A beszélők nagyobb arányban végzik el ezt a korrekciót, mint hagyják javítatlanul a közlést. A szerzők az adatokból arra következtettek, hogy mintegy hét hangban határozható meg a külső és a belső monitorozás határa. A javítás összefügg a hallgató dekódolási folyamataival és a közlés tartalmával. A leggyakrabban anticipáció (azaz a közlés egy későbbi elemének korábbi megjelenése) és téves szóátalás áll a téves kezdések háttérében. A mérések alapján megállapították, hogy minél magasabb beszédproduktions szintet érint a hiba, annál több időt vesz igénybe a javítása. – Dér Csilla Ilona az *akkor* és az *azért* mutató névmások pragmatikai funkcióját elemezte. Érvéle szerint a spontán beszédben nem töltelékszó szerepet töltenek be, ez több okra vezethető vissza. Az *azért* szubjektív vélekedést, míg az *akkor* feltételeességet is kifejez. – Gyarmathy Dorottya az *izé* különböző funkcióinak akusztikai paramétereit vizsgálta. Kétféle, töltelékszó és szóhelyettesítő funkcióban használatos az *izé*, e között a funkciók között a beszélő tudatosan dönt. Az eltérő funkcióban használt *izé* szavak kiejtése különböző. Mind az *izé* előtt megjelenő szünet hossza, mind a kiejtés tartama függ attól, hogy az adott kontextusban lexikai hibát jelez, avagy időnyerést szolgál a rejtett beszéd folyamatok sikeres működtetése érdekében. – Tartalom-visszmondásokat vizsgált Imre Angéla annak függvényében, hogy mennyire meghatározó a felidézésben a szöveg felépítése, műfaja, illetve a kísérleti személy életkora. A fiatalok kevesebb szóval adják vissza a hallott történeteket, az időkés visszmondása kevesebb információt és több saját véleményt, emléket tartalmaz. Nem lehet azonban általánosítani, hogy a szövegből mely elemeket jegyzi meg a hallgatók. – A verbális közlést relatíve gyakran kísérő nonverbális vokális elemekkel foglalkozik Neuberger Tilda tanulmánya. A vizsgált hangjelenségek közül a leggyakoribb a ki- és a belégzés, míg a legritkább a köhögés vagy a torokköszörülés. A nonverbális elemek más-más pozícióban, különböző szerepet betöltve, eltérő időtartamokban realizálódhatnak.

A kötetet a beszédtechnológia területén végzett kísérletek ismertetései zárják. Szaszák György és Beke András kutatásának célja szintaktikai frázisok határainak automatikus meghatározása volt. Olvasott beszédben a szintaktikai egységek 50–70%-a, míg spontán beszédben 42%-uk volt automatikusan meghatározható. – Abari Kálmán és Olasz Gábor a magyar magánhangzók frekvenciaszerkezetének leírásához dolgozott ki új módszert. A magánhangzók meghatározó legintenzívebb frekvenciakomponensek, azaz a formánsok sok kutatás középpontjában állnak, mivel artikulációs és

percepciók jelenségekre következtethetünk belőlük. A formánsértékek kinyerése időigényes munka, ez automatikus mérésekkel kiváltható, ám ezek a mérések időnként hibás adatokat eredményeznek. A szerzők által kidolgozott eljárás pontos, referenciának elfogadható adatok kinyerését teszi lehetővé, a módszert a BEA adatbázison tesztelték.

A tanulmányok nemcsak eredményeik tekintetében hasznosak, hanem abban a tekintetben is, hogy megjelölik az alkalmazhatóság lehetőségeit, reflektálnak a nemzetközi kutatásokra, és kijelölik a további vizsgálatok irányát. A könyv megformáltsága igényes, borítója elegáns. A kötet végén található irodalomjegyzék – amely az adatbázison végzett kutatások alapján megjelent tanulmányokat és doktori értekezéseket sorolja fel – a BEA adatbázis nemzeti értékét, tudományos fontosságát és nyelvészeti jelentőségét támasztja alá. A nyelvészettel foglalkozó szakembereken túl e könyv nélkülözhetetlen pszichológusok, szociológusok, logopédusok és kriminalisztikai profilkészítők számára is. A kötet a felsőoktatásban hiánypótló; és haszonnal forgathatják középiskolai tanárok, valamint a spontán beszéd megismerése iránt érdeklődő olvasók.

Auszmann Anita

doktorandusz

ELTE BTK Alkalmazott nyelvészeti program

Csikány Andrea: A palóc nyelvjárás hat kutatópontjának lexikológiai vizsgálata különös tekintettel a hangtani és alaktani jelenségekre. Pandora Könyvek 30. Líceum Kiadó Eger, 2012. 116 lap.

A szlovákiai magyar nyelvjárások kutatása forduloponthoz érkezett. Az anyaországon túli területeken zajló kutatásokat kívülről szemlélők aggodalma a dialektológiai felívelés miatt a közelmúltban alábbhagyni látszott, köszönhetően annak is, hogy érdemi kutatási eredményekről számolhatunk be a ma már semmiképpen sem a periférián, hanem mindinkább az anyaország részeként számon tartott Szlovákiában, ahogy a most ismertett könyv szerzője nevezi: a Felföldön. Bátran válaszolhatunk tehát kiváló nyelvésznünk, Benkő Loránd még az 1982-es dialektológiai szimpozionon felvetett kívánalmának, miszerint – idézve a szerzőt – „nagyon szeretném, ha a csehszlovákiai magyar nyelvjárás-kutatás felőne a környező országok kutatási eredményeihez” (1988: 22). Az elért eredmények tudatában bizton állíthatjuk, hogy az azóta eltelt három évtizedben a szlovákiai magyar nyelvjárás-kutatás leküzdötte a felrótt hiányosságokat. A közelmúlt talán legátfogóbb ismertetését az itteni nyelvjárás-kutatásról Sándor Anna tette közzé, aki nyitrai nyelvjárásgyűjtő társaival ezt szintézisként közre is adta (Menyhárt–Presinszky–Sándor 2009). Az idézett szerzők helyesen állapítják meg, hogy a gyűjtések rendszertelenségének hátterében történelmi-politikai okok húzódnak meg (2009: 115). Rajtuk kívül a magyarországi Cs. Nagy Lajos és Vörös Ottó munkáival gyarapodott a lista. Előbbi a közelmúltban jelentette meg Medvesalja nyelvjárás atlaszát (2011).

Az örvendetes szemléletváltás egyik újabb bizonyítéka Csikány Andrea *A palóc nyelvjárás hat kutatópontjának lexikológiai vizsgálata különös tekintettel a hangtani és alaktani jelenségekre* című, az egi Líceum Kiadó jóvoltából megjelent hiánypótló kiadványa. Csikány Andrea, a besztecebányai Bél Mátyás Egyetem Hungarisztika Tanszékének oktatója már ehhez az új nemzedékhez sorakozott fel dialektológiai szemléletével. Vizsgálatának tárgya a szlovákiai középpalóc dialektus, amelyről állapot- és változáisleírás ad. Könyve szerves részét képezi PhD-értekezésének, amelyet az ELTE Doktori Iskolájában a Magyar Nyelvtudományi Doktori program Szociolingvisztika és Dialektológia alprogramjában védett meg eredményesen. Fontos megjegyezni – ahogy a szerző teszi –, hogy az adott nyelvjárás típus tanulmányozását csak az ezzel együtt élő, arra hatást gyakorló szlovák állammelv és magyar köznyelv együttműködésében lehet elvégezni. A szerző nem kisebb célt tűz ki, mint összevetni *A magyar nyelvjárások atlaszának* gyűjtési tapasztalatait a saját gyűjtéséből adódó tapasztalatával. Szinkronia és diakronia, állapot- és változáisleírás: csupa olyan távlatok, amelyeket a kutatónak át kellett hidalnia a gyűjtésekor. Mindezt nagyon helyesen teszi, hiszen egy nyelvjárás változását csak diakrón szempontokkal lehet alátámasztani. Ugyancsak dicséretes, hogy a szerző hosszú időn át (2003 januárjától 2006 májusáig) végezte azt a gyűjtőmunkát, amelynek számottevő eredményeiről könyvében olvashatunk.

A kötetet logikusan, célravezetően építi fel. A bevezetést szolgáló rész után a szlovákiai